

ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНОЇ ІСТИНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Скуріхін Д.С.

Інститут філософської освіти та науки
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Стаття характеризує такий сучасний об'єкт дослідження гносеології як юридична істина. Наведена категорія виникла досить нещодавно та є результатом розвитку теорій істини, запропонованими різними філософськими течіями та школами. Стаття розкриває можливості використання зазначеного поняття та його риси у сучасних умовах.

Ключові слова: гносеологія, істина, теорія істини, вирішення спору, судочинство, кримінальне провадження.

Людство завжди займалося пошуком істини, пробуючи всі можливі шляхи та засоби для цього. Кожна із релігій пропонувала своє бачення істини (наприклад іслам та іудаїзм стверджували, що єдина істина це зміст священних книг, християнство ж стверджує, що бог і є істина та ін.), але у будь-якому разі їх концепції істини були безперечними й авторитарними. З появою філософії (та гносеології) з'явилися нові шляхи розв'язання істини, нові спроби її визначення. Майже кожна філософська школа мала своє власне бачення істини із своїми, притаманними тільки їй, шляхами її знаходження. Це говорить перш за все про те, що пошук істини притаманний людині. Це дещо, що закладене в нас самою природою.

Що стосується самого процесу пошуку, перш за все істину шукає наука. Наукова істина має певну кількість притаманних їй ознак серед яких головне місце займає направленість на розкриття сутності. До того ж їй притаманні системність, обґрунтованість та доказовість. Останні дві характеристики також притаманні й істині у правозастосовній діяльності. Ця істина більш відома як правова, юридична чи судова. Пошук цієї істини є головним завданням правосуддя. Окрім цього правова істина направлена на вирішення спорів, конфліктів. Які ж ознаки відокремлюють цей різновид істини від істини, скажімо, побутової? Це перш за все її об'єктивність та конкретність. Саме ці дві ознаки є вирішальними рисами у визначенні юридичної істини. Так, пише Костицький М.Ф.: «Конкретна перевірка істинності норми права неможлива без правозастосування як особливого і в певному розумінні універсального способу реалізації юридичних норм. Безконфліктне, швидке, високоєфективне застосування норми права є важливим свідченням його істинності. Якщо ж процес використання норми пов'язаний з різними труднощами, перешкодами, зупинками, то її зміст або форма (або і те, й те) неадекватно відображає предмет регуляції. Тут ідеться, насамперед, про перевірку істинності юридичних норм у розумінні забезпечення життєдіяльності суспільства.» [6]. Визначенню та опису цієї концепції істини присвятило свої праці багато радянських вчених, серед яких А.Ю. Угреньят, А. Рівлін, М.Л. Якуб, Ю.К. Осіпов, М.С. Строгович, А.А. Кухта, В.С. Тадевосян; закордонних – Віноградова Є.О., Рябініна Т.К., Петрова О.В., Гореєв Е.Д., П.А. Лупінська (представники російської школи правової епістемології), Ф. Елі, Resetter N., Дальке Р., Детлефсен Т., та звичайно українські автори, такі як Сумарокова Л.М., Бандура О., Гришук О. В., Козловський А. А., Костицький М.Ф. та багато інших.

Чинне процесуальне законодавство України не оперує поняттям істини. У той же час, одним із принципів правозастосування у судовому процесі законодавством визначено справедливість. Дослід-

ник Б.Н. Чичерін (1828-1904) трактував справедливість у трьох аспектах: по-перше, як правду, по-друге, як відплату, по-третє, як поняття юридичної справедливості, юридичного закону, морального закону [21]. Незважаючи на те, що «справедливість» і «істина» – не завжди збігаються у дійсності, вони тісно взаємопов'язані. Судове рішення має відповідати вимогам справедливості, остання – породжується змагальністю судового процесу. У свою чергу, змагальність може розглядатись як «спосіб досягнення істини» [17, 34].

Ідеальною представляється та ситуація, коли суд, розглядаючи справу в змагальному процесі, встановить в кримінально-правовому спорі об'єктивну істину і відновить справедливість [3], про що пише А. Тушев: "... Рішення суду таки має базуватися на об'єктивній істині. Інакше ні про яку справедливість не може бути й мови. Змагальність – це спосіб досягнення істини" [17]. Йому вторить Г.В. Софронов: "... Без істини немає правосуддя, істина є єдино непорушна основа справедливості" [13, 14-18]. Однак, навіть в тих умовах, коли об'єктивна істина просто недосяжна, суд зобов'язаний прийняти законне, обґрунтоване і справедливе рішення – отже, між поняттями "істина" і "справедливість" не можна ставити знак рівності.

Філософська природа поняття "справедливість" безперечна. Зокрема, Парменід і Демокрит говорили, що "все відбувається в силу необхідності, необхідність – це те ж, що доля і справедливість, і провидіння, і сила, що творить світ" [62]. В.І. Хайруллин відзначає, що навряд чи слід визнавати тотожність понять справедливості і моральності, оскільки більш широко поширеною є думка, що моральність – загальне поняття, тоді як справедливість – приватне; останнє входить до складу першого [19, 47].

На думку Т.К. Рябініної, О.В. Петрової, Є.Д. Горєвого справедливість це в першу чергу етична, моральна категорія, що об'єднує в єдину морально – правову систему провадження у кримінальних справах. Правосуддя це і є справедливий суд, право на який гарантується Загальною декларацією прав людини (ст. 10). Справедливість завжди відображає співвідношення декількох явищ з погляду розподілу добра і зла між людьми [12, 15-16].

Але, як же через справедливість народжується істина? Всім відомий вислів «в спорі народжується істина», безсумнівно, пов'язаний з правосуддям, адже в істині поєднуються ствердження і заперечення, в ній відповіді на всі сумніви знаходять себе через спір. Але, на жаль, це твердження не завжди вірно: якщо жодній стороні істина не відома, спір безплідний. Тут же істина може виступати і в ролі антиномії: протиріччя між двома положеннями, кожне з яких логічно доказуємо [1]. Звичайно, всім зрозуміло, що ані право, ані правосуддя не можуть існувати без істини. Але зміст «судової істини» (або

юридичної істини) визначається науковцями та правозастосовниками дуже по різному.

Більшість вчених, в т.ч. Е.М. Мурадьян, займають позицію, що судовою істиною – продукт реальних фактів, обставин, стану, відносин, що складають суть справи, адекватного їх тлумачення, і визначення юридичного сенсу, значення з позиції закону, що підлягає застосуванню [10, 171].

Хоча й багатьма авторами (І.М. Резниченко, П.Ф. Пашкевичем, Н.Б. Зейдером) робиться висновок про абсолютність судової істини, на мою думку, абсолютна істина є ідеалом, досягти якого суд не здатен. Тому, звичайно, коли мова йде про пошук судом істини, на увазі мається саме відносна істина. До того ж, встановлена вчора істина, завтра може бути оскаржена, переглянута. Також, доволі часто істина встановлюється поетапно (на стадії досудового, судового провадження, тощо).

З такою точкою зору погоджується багато науковців, так В.С. Тадевосян вважає, що істина, встановлена судом, за своїм характером є відносною, оскільки абсолютна істина – це абсолютно повне, вичерпне знання про матерію, її властивостях і формах, це межа пізнання, чого не можна сказати про судову пізнання, оскільки воно спрямоване на дослідження далеко не всіх факторів, а тільки значущих для вирішення конкретної справи [16, 65–73].

Істина лише почасти є абсолютною, пише А.Ю. Угренят, тобто є відносною, так як суб'єктом її відзеркалення є людина, яка силою своїх можливостей, волі, бажань і т.п. може впливати на істину, змінювати її. Інакше кажучи, те, що людина відчуває і наскільки вона знає, розуміє, те існує і є істиною, і навпаки [18, 44–45].

Певні автори, стоять осторонь від наведених визначень істини (А. Рівлін, Ю.К. Осіпов) обумовлюючи судову істину як окрему категорію, як певний гібрид відносної та абсолютної істини, чи взагалі відкидаючи необхідність визначення судової істини у цілому. Цікавими також є визначення М.С. Строговича, який використовує в працях формулу «матеріальна істина», під якою він розуміє «об'єктивну істину в спеціальній сфері судової діяльності» [14, 52] та А.А. Кухта, який говорить про те, що істина в кримінальному процесі є «правдоподібною», розуміючи судову істину як ймовірне знання про обставини, які стали предметом судового спору [8, 58]. «Істина ... в кримінальному процесі виражається в достовірності (впевненості), що такий-то факт існує чи не існує», – писав класик французького кримінального процесу Фостен Елі [2].

Але, у будь-якому разі, безсуперечним та загальноприйнятним є той факт, що судову істину можна визначити як об'єктивну та процесуальну істину. Перш за все, це обумовлено тим, що суд цікавлять конкретні факти взаємин сторін спору. У цьому сенсі пізнавальну діяльність суду можна вважати фактологічною, що поєднує в собі початки абсолютності і відносності.

Далі зупинимось окремо на двох принципах судової істини: об'єктивності та формальності.

За принципом об'єктивності рішення суду мають ґрунтуватись на об'єктивній дійсності. Так, відповідно до ст. 370 Кримінального процесуального кодексу України судові рішення повинні бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу [7]. Що ж стосується принципу формальності істини, відповідно до нього за судом закріплюється можливість

вносити рішення тільки на основі тих матеріалів, які сторони знайшли можливість подати до суду. Отже, суд може покласти в основу свого рішення лише вказані стороною факти, використовувати докази, представлені стороною і не досліджувати їх у силу службового обов'язку. Так, відповідно до ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі [20]. Як вбачається, пошук істини у різних видах судочинства (та у різних юрисдикціях у цілому) ґрунтується на різних принципах судової істини.

На сьогоднішній день серед науковців існує думка щодо зростання тенденцій втрати принципом об'єктивної істини своєї актуальності останнім часом. Так, з точки зору В.В. Яркова, у відповідність з якою принцип об'єктивної істини поступово витісняється принципом формальної істини, маючи на увазі, що тенденційно суд тепер не прагне з'ясувати справжні взаємовідносини сторін. В.В. Ярков вважає, що в даний час відповідно до принципу юридичної істини, суд вирішує справу на підставі наданих сторонами доказів, суд не втручається в процес доказування, а лише визначає, які факти і яка сторона повинна довести, тобто розподіляє між ними обов'язок по доведенню. Принцип юридичної істини, на думку автора, взаємопов'язаний із принципом змагальності і визначає, що суд тепер може відмовити у задоволенні позову, наприклад, за недоведеністю, а сам не братиме заходів до встановлення обставин справи. В.В. Ярков також зауважує, що судова реформа змінює функції суду в процесі, перетворюючи його більше в арбітра, ніж зацікавленого у встановленні істини учасника [22].

Таким чином, особливо в умовах змагальності судового процесу, все більше значення відіграє пошук саме формальної юридичної істини, тобто істини встановленої судом саме на підставі наданих йому доказів або істини, що безпосередньо витікає зі спору між сторонами процесу.

Однак, на думку автора, тенденція щодо превалювання принципу формальної істини не означає відмову від пошуку об'єктивної істини, а лише через механізм змагальності проводить певною мірою зміну суб'єкта пізнання. Закріплення принципу змагальності – це єдиний шлях до правильного встановлення дійсних обставин справи, і це не означає витіснення одного принципу іншим. На думку багатьох вчених, принцип об'єктивної істини як би знаходиться в деякому діалектичному протиріччі з принципом змагальності та рівноправності, тому всі три принципи слід розглядати у єдності і взаємозв'язку. І дійсно, за допомогою принципу об'єктивної істини змагальність розкривається повною мірою, дозволяє зацікавленій особі захистити свої права та інтереси, а також вимагати від суду об'єктивного вирішення справи. У рамках об'єктивної істини, змагальність діє як принцип встановлення фактичних обставин справи, що передбачає покладання обов'язку по їх доказуванню на сторону, при тому, що остаточний висновок про істинність досліджуваних фактів і їх юридичній оцінці робить суд [1]. Процесуаліст М.М. Полянський зазначав: «Змагальність – це метод відшукання істини, який полягає в змаганні сторін, контрольованою активною участю суду в розгляді справи» [11]. Як зазначено С.Л. Кисленко, «...мета судового слідства – спільно з усіма учасниками судового процесу відновити справжню (або близьку

до неї) картину вчиненого діяння, перевірити всю сукупність запропонованих суду доказів, ретельно дослідити і оцінити їх не тільки з позиції допустимості, але також з позиції достовірності та достатності» [4, 58-59]. Саме доведення являє собою ні що інше, як процес встановлення істини. Сторони в процесі зобов'язані вжити заходів до визначення таких меж дослідження доказів у суді, які дали б можливість суду повністю розібратися у всіх обставинах справи і прийти до ясних і вичерпних висновків про наявність або відсутність події злочину, винність або невинність підсудного у його скоєнні.

Як зауважує Є.М. Мурадьян, істина – це насамперед проблема судових доказів і правил доведення [10, 171]. Перш ніж прийти до висновку про існування суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, суд повинен точно встановити факти, на яких це право ґрунтується. І тільки правильний розгляд і вирішення справи приведе до досягнення вірного знання про фактичні обставини. Як правило, юридично значимі факти виникають і існують до процесу, і отримати знання про них можливо шляхом доведення.

На думку А.Ф.Клейнмана, доказування в цивільному процесі є процесуальна діяльність тільки сторін, заснована на сукупності відповідних процесуальних прав і складається у твердженні про фактичні обставини справи, подання доказів, спростування доказів противника, заяві клопотань про дослідження доказів, участь у дослідженні доказів, дачі пояснень з приводу досліджених доказів [5, 119]. Так, відповідно до ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом. Іншими авторами до сторін доказування також відноситься безпосередньо суд. Доказами, відповідно до ст. 84 КПК України, є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Згідно зі ст. 57 ЦПК України, доказами в цивільному процесі є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Окремо слід звернути на дві необхідні характеристики доказів, передбачених зокрема процесуальним законодавством України, це належність (зв'язок із предметом доказування) та допустимість (отримані відповідно до вимог чинного законодавства). Як вважає Є.М. Мурадьян, істина доводиться. По-перше, у статусі версії недоведена істина залишається істиною, але юридично вона не існує. По-друге, зв'язок істини з доказами може бути втрачений до часу судового слідства. По-третє, сторона може використовувати наявні докази не в інтересах істини або сторони можуть не володіти істиною, але вважати інакше. Відзначимо, що процес – це змагання двох версій, з яких помилкова або одна, або обидві. Акт правосуддя, завершальний процес, повинен містити встановлену істину, що, як правило, не можливо зробити без доказів. Також важливим аспектом проблеми юридичної істини є те, що сторона може повідомляти суду істину, не пред'являючи доказів на підтвердження того, що це дійсно правда. Виникає колізія правди – істини з доказовим правом. На відміну від кримінального

процесу, де колізія вирішується на користь обвинуваченої сторони, в цивільній судочинстві ситуація дозволяється шляхом розподілу тягаря доведення [10].

Заключною і дуже істотною, а можна сказати і головною, стадією доказового процесу є оцінка доказів, оскільки результати оцінки утворюють основу прийнятого судом рішення у справі. Під оцінкою доказів розуміється розумовий процес суду, що протікає на основі логічних законів, та спрямований на визначення їх належності, допустимості, достовірності, достатності, взаємного зв'язку і досягнення на цій основі вірних висновків. Так, відповідно до ст. 212 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. В силу ст. 94 КПК України у кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. З наведеного вбачається в цілому тотожній підхід для дослідження та оцінки доказів як у цивільному, так і в кримінальному процесах.

Цікавим, наразі, є акцент законотворця на внутрішньому переконанні суддів. Внутрішнє переконання суддів складається на основі вивчення об'єктивних обставин цивільної справи. Під внутрішнім переконанням розуміється впевненість або почуття впевненості судді в істинності чи хибності шуканих фактів. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням суду полягає в тому, що тільки самі судді вирішують питання достовірності доказів, їх істинності або хибності, їх достатності для правильного висновку. Внутрішнє переконання суддів відображає їх власне ставлення до своїх знань, рішень, дій. Об'єктивну основу внутрішнього переконання становить сукупність фактів, встановлених по справі [15].

Окремо, на мою думку, також слід звернути увагу на роль судової практики у встановленні істини за конкретною судовою справою. «Практика, як критерій істини в кримінальному судочинстві, – зазначає П.А. Лупінська, – застосовується найчастіше в опосередкованій формі, коли результати доказування порівнюються з даними, які вже були перевірені практикою і їх істинність не викликає сумнівів. При цьому критерієм істини є не тільки практична діяльність по даній кримінальній справі. Практика в широкому сенсі охоплює і особистий професійний досвід суддів, колективний досвід розслідування і судового розгляду кримінальних справ, відбитий в кримінально-процесуальних нормах, криміналістичних рекомендаціях, узагальненнях судової практики, в керівних постановках Пленуму Верховного Суду та ін.» [9, 75-77].

Враховуючи вищевикладене, на мій погляд неможливо однозначно стверджувати про втрачання значимості принципу об'єктивності у пошуку юридичної істини. На мою думку, реалізація наведеного принципу саме підкреслюється та відбувається через принцип змагальності сторін. Зазначений шлях, як бачиться, більше відповідає сьогоденним реаліям життя та, певною мірою, є більш демократичним.

Список літератури:

1. Бех К.А., Гривас О.Я. Принцип судової істини у цивільному процесі та способи його познать. Матеріали V Міжнародної студентської електронної наукової конференції "Студентський науковий форум 2013" <http://www.scienceforum.ru/2013/>
2. Елли Ф. Helie. Traite de l'instruction criminelle, ou Theorie du Code d'instruction criminelle. En 3 vol. V. I. Bruxelles, 1863. P. 5/ наводиться за: Смирнов А. В., Калиновський К. Б. Кримінальний процес: Підручник для вузів. СПб. – 2004. – 697 с.
3. Карякін Є.А. Реалізація принципу змагальності в кримінальному судочинстві (питання теорії і практики): монографія. – Оренбург: ГОУ ОДУ, 2005. – 98 с. <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/karjakin/2-2.htm>
4. Кісленко С.Л., Кісленко І.Л. Криміналістичні основи підтримання державного обвинувачення: монографія. М., 2013. Видавництво: Юрлітінформ, 328 с.
5. Клейнман А.Ф. Новітні течії у радянській науці процесуального права. М., 1967. – 119 с.
6. Костицький М.Ф. Правова практика як критерій правової істини. <http://lection.com.ua/pravo/philprv/pravova-praktika-yak-kriteriy-pravovoyi-istini>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1383591017182181>
8. Кухта А.А. Доведення істини в кримінальному процесі: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Н.Н., 2010. – 58 с.
9. Лупінська П.А. Судова практика – критерій надійності судового доказування // Проблеми доказів у радянському кримінальному праві. М., 1984.
10. Мурадян Е.М. Істина як проблема судового права. – М.: Юрист, 2004. – С.171
11. Полянський М.М. Питання теорії радянського кримінального процесу. М., 1956. – С. 100.
12. Рябініна Т.К., Петрова О.В., та ін. Внутрішнє переконання в механізмі доказування по кримінальній справі// Російський суддя. 2003. № 5. – С. 15-16.
13. Софронов Г.В. Проблеми істини в кримінальному судочинстві. – Єкатеринбург. 1998 р.
14. Строгович М.С. Матеріальна істина й судові докази в радянському кримінальному процесі. М., 1955.
15. Сичова О.А. Істина як мета судового правозастосування. Істина як мета судового суспільства. http://www.iuaj.net/node/1426#_ftn4
16. Тадевосян В.С. До питання про встановлення матеріальної істини в радянському процесі // Радянська держава і право. 1948. № 6. – С.65-73.
17. Тушев А. Роль прокурора у реалізації принципу змагальності в кримінальному процесі // Відомості Верховної Ради. 2003. № 4. – С. 34.
18. Угреньт А.Ю. Що є істина і чи можливо її встановлення допомогою цивільного, арбітражного та адміністративного процесу в даний час// Арбітражний і цивільний процес. 2009. № 9.
19. Хайруллин В.І. Теорія справедливості у працях російських правознавців XIX століття // Актуальні проблеми права Росії і країн СНД – 2003 р. – Челябінськ, 2003, Ч.1.
20. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1383591017182181>
21. Чичерін Б.М. Філософія права. М., 2011. – 344 с.
22. Ярков В.В. Арбітражний процес: Підручник – А79 М.: Юрист, 1998. – 480 с.

Скурихин Д.С.

Институт философского образования и науки

Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И РАСКРЫТИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ИСТИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Статья характеризует такой современный объект исследования гносеологии как юридическая истина. Приведенная категория возникла довольно недавно и является результатом развития теорий истины, предложенными различными философскими течениями и школами. Статья раскрывает возможности использования этого понятия и его черты в современных условиях.

Ключевые слова: гносеология, истина, теория истины, решения спора, судопроизводство, уголовное производство.

Skurikhin D.S.

Philosophical Institute of Education

National Pedagogical University M. Drahomanova

LEGAL DEFINITION AND SOLUTION OF TRUTH IN MODERN CONDITIONS

Summary

This article describes a contemporary object of research of epistemology like legal truth. Are the categories emerged fairly recently and is the result of theories of truth offered by various philosophical streams and schools. The article reveals the possibility of concept's using and its sides in modern conditions.

Keywords: epistemology, truth, theory of truth, dispute resolution, litigation, criminal proceedings.